

УДК 74.УКР

DOI: 10.30840/2413-7065.1(78).2021.225222

КОЗАЦЬКА ПЕДАГОГІКА ЯК ВАГОМИЙ ІНСТРУМЕНТ УПРОВАДЖЕННЯ УКРАЇНОЗНАВЧИХ ЗНАНЬ В ОСВІТНІЙ ПРОЦЕС

Козацька педагогіка – один із витоків вітчизняної педагогіки, невід’ємна складова української етнопедагогіки, яка мала значний вплив на становлення та розвиток національної системи виховання та акумулювала в собі вироблені віками та апробовані часом традиції виховання молоді. Широко практиковані методи навчання і виховання козацьких дітей мали дуже багато національно-самобутнього (в цілях, завданнях, традиціях, засобах впливу на особистість тощо). Їх відрізняли цілісність, багатство ідей і настанов козацької виховної мудрості, що становили собою і теоретичну, і практичну частини специфічної та самобутньої козацької педагогіки.

Проблема духовності є особливо важливою для сучасного українського суспільства, яке переживає кризу морально-етичних цінностей. Шлях до національної консолідації, суспільної солідарності в Україні уповільнюють ідеологічна спадщина тоталітаризму і гострі соціальні протиріччя, тому національна ідея, ідея України, яка визріває в пластах народного духу, національної культури і є вінцем самоусвідомлення, самовизначення народу, має стати цементуючою субстанцією суспільства. Вона – це також розуміння українцями своєї окремішності серед інших народів світу, один з аспектів якої: ми – єдина у світі козацька нація.

Тому виникла ідея створення програми виховних занять «Козацько-лицарське виховання учнів початкової школи»

(автор Марія Деленко), що є першою частиною програми «Козацько-лицарське виховання учнів закладів загальної середньої освіти», мета якої – забезпечити формування підростаючого покоління українців як духовно і морально зрілих особистостей, готових творити себе і оточуючий світ з урахуванням національного досвіду та на основі загальнолюдських цінностей.

Програма виховних занять «Козацько-лицарське виховання учнів початкової школи» призначена для національно-патріотичного виховання українських школярів на засадах козацької педагогіки як складової української етнопедагогіки, у якій збережено найкращі духовні цінності народу, досвід навчання та виховання особистості, батьківської опіки немовлят і дітей дошкільного віку, роботи з отроками, підлітками, юнню та побудови взаємин між дорослими. Це виховання мужніх і сильних духом громадян України, готових брати на себе відповідальність, самовіддано розбудувати країну як суверенну, незалежну, демократичну, соціальну, правову державу.

Новизна програми полягає в застосуванні історичного досвіду виховання, набутого українцями у часи козаччини та збагаченого у період національного відродження, для формування випускника української початкової школи. Разом з тим вона враховує потреби та інтереси дитини і пропонує сучасні методичні підходи, що сприяють розвитку

її компетентностей. Виховання за програмою, поруч з іншими виховними заходами національно-патріотичного спрямування, сприятиме виробленню дітьми раннього шкільного віку якостей, притаманних кращим представникам українського козацтва, духовному зростанню молодого покоління як палких патріотів, громадян Української держави з яскраво вираженою українською національною свідомістю і самосвідомістю, широким світоглядом, сильним характером і високою мораллю.

Оригінальність програми виховних занять «Козацько-лицарське виховання учнів початкової школи» полягає у тому, що з метою особистісного розвитку учнів широко використовуються елементи козацької педагогіки, досвід предків з виховання підростаючого покоління. Навчально-інформаційна основа цієї програми – це збагачений додатковими відомостями зміст тих тем шкільних предметних програм, у яких висвітлюються історія запорозького козацтва і рідного краю, культура українського мовлення та тіловиховання, розуміння християнських цінностей та основ екології тощо.

Виховання учнів початкової школи як лицарів-козачат забезпечує їм відчуття свого зв'язку з предками, допомагає розвинути стосунки з сучасниками й орієнтує на інтереси нащадків. Програма передбачає залучення учнів до різних форм творчої та суспільно корисної діяльності, зокрема: пізнавальної, оздоровчої, трудової, художньо-естетичної, спортивної, пропагандистської, ігрової, культурної, рекреаційної, екологічної, організованої після уроків на годинах класного керівника та на групі продовженого дня, на заняттях гуртка тощо.

Метою програми виховних занять «Козацько-лицарське виховання учнів початкової школи» є формування в учнів духовно-моральних цінностей на засадах історії українського козацтва, почуття любові до рідної землі, народу та родини, усвідомлення дітьми необхідності рости себе як мужніх, сильних духом громадян України, готових брати на себе відповідальність за її долю.

Цю програму схвалено на засіданні науково-методичної ради Львівського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти та для використання у закладах загальної середньої освіти на засіданні науково-методичної комісії з проблем виховання дітей та учнівської молоді науково-методичної ради з питань освіти Міністерства освіти і науки України. Програма виховних занять – переможець VIII Міжнародного фестивалю педагогічних інновацій (лист Державної наукової установи «Інститут модернізації змісту освіти» № 2.1/10-2015 від 02.09.2016).

Упровадження програми виховних занять сприятиме реалізації таких завдань виховання:

- рости фізично загартованих, із міцним здоров'ям, дужих тілом і духом синів і дочок незалежної України;
- плекати шляхетність і силу духу, моральні чесноти, почуття милосердя;
- розвивати мужність і силу волі, уміння боротися зі злом і перемагати його;
- пробуджувати віру, надію, любов, готовність творити добро і красу;
- формувати соціально відповідальну поведінку, здатність діяти альтруїстично та співпрацювати для національного блага, уміння погоджувати

особисті, приватні і загальнонаціональні, державні інтереси для підтримання соціальної злагоди;

- виховувати господарів рідної землі та громадян Української держави, які готові захищати її від ворожої агресії, мовної і культурної експансії;

- конструювати науковий світогляд, історичну пам'ять та ідентичність українця¹;

- сприяти участі дітей у пізнанні культурного доробку нації і людства, їх творчій діяльності;

- плекати козацький характер на основі засвоєння актуальних сьогодні військових, політичних, господарських та мистецьких традицій українського козацтва.

Освітньо-виховний аспект програми: формування моральних цінностей, патріотизму, етнічної та національної самосвідомості, почуття любові до рідної землі, народу та родини; поваги до прав людини, Конституції та Законів України, до державної символіки; особиста відповідальність, чесність, працьовитість; здоровий спосіб життя, прагнення фізичного та інтелектуального саморозвитку, духовного зростання; сприяння протидії негативним впливам і явищам, які існують у сучасному суспільстві.

Соціально-просвітницький аспект: розширення знань про Батьківщину, рідний край, козацтво; вияв поваги до історичних діянь і культурних набутків українців як нації, так і народів, що проживали і проживають на теренах сучасної України.

¹ Термін «українець» тут і далі вживається у сенсі «політичний українець – свідомий громадянин України».

Очікувані результати козацько-лицарського виховання у початковій школі

Козачата знатимуть:

- походження слів «козак», «джура», «лицар»;

- зміст понять «козак», «джура», «лицар» (спрощено), обов'язки козака-лицаря, джури, обов'язки дитини;

- ключові факти історії України, козацтва і рідного краю;

- визначні культурні здобутки, звичаї та традиції українців;

- підтримувані сьогодні обряди і звичаї українського народу, найбільші церковні і народні свята;

- загальновідомі історичні та культурні пам'ятки рідного краю;

- видатних діячів українського козацтва;

- основи дитячого самоврядування;

- основи безпеки життєдіяльності;

- окремі козацькі ігри та розваги;

- правила поведінки учнів під час занять, екскурсій та змагань.

Козачата вмітимуть:

- розрізняти посадовців козацького війська, називати їх ключові посадові обов'язки;

- розпізнавати основний козацький одяг;

- розпізнавати види козацької зброї;

- розрізняти козацькі клейноди та нагороди;

- готувати страви козацької кухні (узвар, тетерю, саламаху, куліші);

- збирати, фіксувати народознавчі матеріали;

- проводити спостереження за природою, орієнтуватись на місцевості;

- володіти найпростішими елементами бойового гопака;

- облаштовувати привали, табори, бівали;
- розподіляти обов'язки у групі залежно від завдань;
- надавати першу медичну допомогу;
- виконувати творчі роботи тощо.

Козачата дотримуватимуться таких козацьких заповідей:

- любити батьків, бути вірним у дружбі, побратимстві, товаришуванні;
- цінувати Батьківщину та рідний народ;
- з особливою шанобливістю ставитися до Жінки (матері, сестри, бабусі);
- поважати Чоловіка як захисника (батька, дідуся);
- стійко дотримуватись принципів народної моралі;
- поважати та захищати честь і гідність особи;
- виявляти принциповість і непримирненість до зла, аморальності;
- скрізь чинити правдиво та благо-родно;
- виявляти добротність та мило-сердя (співчуття та готовність допомагати слабким, безпомічним та беззахисним);
- берегти довкілля: рослинний і тваринний світ, землю, воду, клімат;
- шанобливо ставитись до християнської моралі та традицій.

Програма виховних занять «Козацько-лицарське виховання учнів початкової школи» розрахована на весь період виховної діяльності з учнями окремого класу з урахуванням їх вікових, індивідуальних та психолого-педагогічних особливостей.

Змістове наповнення основних орієнтирів виховання передбачає ознайомлення учнів з такою тематикою:

- історія козацтва (короткі відомості відповідно до вікової категорії дітей);
- духовні цінності козацтва;
- козацьке самоврядування та військові звання;
- роль жінки у козацькому гурті;
- осередки проживання козаків, їх житло та оборонні споруди;
- козацький одяг;
- засоби пересування козаків на суші і на морі;
- козацькі клейноди та нагороди;
- козацька їжа;
- козацькі ігри та розваги.

Особливості організації виховання учнів

Запропоновані програмою форми і методи роботи дозволяють у цікавій та доступній, переважно ігровій формі повести дітей у загадкову Країну козаків – Лицарів Добра, мужніх, дужих тілом і духом захисників рідного краю.

З метою розширення кругозору учнів, формування у них світогляду громадян незалежної демократичної держави, сповнених почуття гідності і поваги до інших народів, у школі доцільно подбати про розвиток туристсько-краєзнавчої роботи, військово-прикладних видів спорту, відродження військово-спортивного мистецтва та народних мистецьких традицій.

Формування якостей козачат (Лицарів Добра) вимагає праці виховників у морально-духовному, громадянсько-патріотичному і військово-патріотичному вихованні, заохоченні школярів до участі у Всеукраїнській дитячо-юнацькій військово-патріотичній грі «Сокіл» («Джура»).

Загальними принципами організації виховного процесу є науковість, синтез

інтелектуальної і практичної діяльності, індивідуальний підхід, послідовність і поступовість викладення матеріалу.

Проведення виховних занять програми «Козацько-лицарське виховання учнів початкової школи» – спільне завдання класного керівника та вчителя, що веде групу продовженого дня, а також вчителів-предметників, керівників шкільних гуртків, секцій та клубів, бібліотекаря, соціального педагога і шкільного психолога, роботу яких слід скоординувати. Для досягнення цілей цієї програми доцільно активно залучати до її виконання батьків та громадських активістів, старшокласників.

Рекомендуємо у кожному класі, спільнота якого (учні та батьки) за підтримки вчителів обрала «Козацько-лицарське виховання учнів початкової школи», виділяти на освоєння змісту виховних занять програми дві години на місяць: 1 година класного керівника для вивчення теорії, 1 година на практичні заняття у групі продовженого дня (час за вибором учителя). Більшість занять з дітьми повинні мати прикладне спрямування, відбуватися з елементами змагань та інтелектуальних ігор.

Загалом на засвоєння базового змісту занять у позаурочний час відводиться (орієнтовно):

Клас	Теорія (год.)	Практика (год.)	Усього (год.)
1	10	10	20
2	10	10	20
3	10	10	20
4	10	10	20

Години козацько-лицарського виховання можна також проводити в інших форматах: зустрічі із військово-службовцями, урочиста лінійка, виїзний виховний захід (вистава, концерт),

виготовлення сувенірів, написання листа, конкурс малюнків, екскурсії в історичний музей, відвідини меморіального комплексу, козацькі квести тощо.

Вони можуть бути призначені не лише для всього класу, а й для дитячих груп різної чисельності. Виховники можуть також давати учням індивідуальні завдання.

Зміст виховних занять структурований за віковими категоріями учнів:

– у 1–2 класах початкової школи діти отримують загальні знання про козаків з метою їх зацікавлення, підготовки до прийняття рішення стати козачатами; цей підготовчий етап завершується посвятою у козачата (3 клас);

– у 3–4 класах учні розвивають якості козачат, щоб у 5 класі пройти посвяту у джури.

Розподіл змісту та годин у програмі є орієнтовним, школа або й окремих вчителів можуть змінювати його, плануючи козацько-лицарське виховання учнів з урахуванням регіональної специфіки.

Обов'язковий елемент годин козацько-лицарського виховання – рефлексія, оцінювання учнями перебігу та обговорення результатів проведеного заходу.

Бальна оцінка за виконані учнями завдання не виставляється.

Перевірка та оцінювання компетентностей учнів як козачат здійснюється під час виконання ними практичних завдань, а також у формі вікторин, конкурсів та змагань.

Підсумок навчання доцільно підводити кожного року у жовтні, в день Покрови. У 1–2 класах це будуть козацькі ігри, конкурси, у 3 класі – урочиста посвята у козачата, у 4 класі – козацькі розваги та забави, квести у рамках гри «Джурасик», залучення до Всеукраїнської

дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Джура», яка проводиться з учнями 5–11 класів. Урочиста посвята може відбуватися і в інші святкові для українців або місцевої громади, шкільної спільноти дні (вибір за навчальним закладом).

Для відзнаки козачат у школі варто запровадити відповідну символіку, певний стрій тощо.

На виховних заняттях та уроках, де використовуються елементи козацько-лицарського виховання, бажана присутність героїв-козачків та козачок.

Предмет	Козачок	Козачка
Українська мова Літературне читання	Каламарчик, Печатар, Цидулка, Гулька	Бібулка, Грамзулька, Каракулька, Дрібка, Авбгдейка
Математика	Підскарбійко, Козурко, Кантаржійко	Лічилка
Фізкультура	Пластунець, Біглійко, Доблійко, Гарматійко, Мушкетик	Ладунка, Натруска
Природознавство, основи здоров'я	Фіглярчик, Кулачок, Мамалига	Моргулька
Музичне мистецтво	Бандурка, Довбишко, Литаврик	Домісолька
Образотворче мистецтво	Квачик, Січовичок	Барвинка, Крася, Веселиця, Кольориця
Трудове навчання	Чинбарик, Дзиглик, Майстрик	Майстринка, Горсетка
Козаки-дідусі	Газдусь, Ковінька, Димавка, Гривняк, Характерник	
Козачки-бабусі	Гургулька, Куфруся, Кутася	

Перед посвятою в козачата учні проходять **сходинок козацько-лицарської**

честі упродовж місяця поетапно (5 сходинок) за наведеними нижче темами.

Сходинка 1	Знання кодексу козацько-лицарської честі (кодекс створюється відповідно до вікових груп).
Сходинка 2	Знання історії козацтва у формі тестування (перевірка знань, отриманих на виховних годинах).
Сходинка 3	Фізична підготовка (фізичні вправи козацько-лицарського спрямування).
Сходинка 4	Творча сходинка – представлення творчого продукту у рамках свого хобі (пісня, гра на музичному інструменті, читання поезії, інсценівка, витвір умілих рук тощо). Можна запрошувати батьків.
Сходинка 5	Сходинка-презентація доброї справи учня, групи учнів.

Щороку у квітні-травні козачата проводять козацькі розваги та забави, квести, конкурси, сходження на вершини гір, туристські походи, беруть участь у шкільних етапах Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл» («Джура»).

До цієї програми групою педагогів Львівщини укладено збірник

дидактичних матеріалів для її реалізації.

Окрім того, автором створено інтелектуальну гру – віртуальну мандрівку «Великий Луг», призначену для 5–7 класів, де учні мандрують дніпровськими порогами до острова Великий Луг за козацькими скарбами. На кожному порозі їх чекають козаки Джура, Чубенко,

Гуляйвітер, Швидкогляд, Гарматій, Вернигора, Закривидорога, Легкоступ, Шрам, Куліш, Зірвишапка, Бандурка, Характерник, а ще сміливі та сильні козаки Саламаха та Чайка із кросвордами, ребусами, описами порогів та іншими цікавими завданнями. Мандрівники мають відшукати 12 ключів-відгадок, щоб добратися до козацької вольниці – Великого Лугу та відкрити скриню скарбів. Гра дає змогу повторити та узагальнити знання про козацтво, його звичаї, традиції, бойове мистецтво тощо.

Для уроків автором укладено «Задачник козачка Підскарбійка», «Мовну скарбничку козачка Каламарчика», а також антологію «Козацтво та лицарство у шкільному курсі літератури та історії», де зібрано уривки літературних творів про козаків, які доповнено різними цікавими завданнями.

Історію переробити і відродити не можна, перенести старовину в сьогодення без творчого підходу теж практично неможливо, бо з'явилися нові умови,

обставини, нарешті, люди стали іншими, не такими, якими були в період формування традицій, обрядів, ритуалів, звичок, основ культурних характеристик епохи. Отже, здобутки козацької педагогіки у формуванні інтелектуальної козацької духовності й тіловиховання молоді потребують творчого підходу при практичному перенесенні досягнень минувшини на ґрунт сьогодення. Тільки в конкретних справах, активній інтелектуальній і практичній діяльності учні зможуть успішно розвивати в собі козацьку кмітливість, винахідливість, підприємливість, творчу ініціативність, – зазначають провідні теоретики козацької педагогіки.

Марія ДЕЛЕНКО

вчитель-методист,
методист

Комунального закладу

Львівської обласної ради

«Львівський обласний інститут
післядипломної педагогічної освіти»